

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

THE STRUCTURAL SPECIALITIES OF THE INSTITUTIONAL SURROUNDING OF THE UKRAINIAN ECONOMICS

Тамара КАЧАЛА,
доктор економічних наук,
Черкаський державний
технологічний університет

Tamara KACHALA,
PhD Economics,
Cherkassy State
Technological University

Накопичені в попереднє десятиліття масштаби відставання України від економічно розвинених країн, вражаючи успіхи нових індустріальних країн роблять перехід до динамічного економічного зростання імперативом української економічної політики. В цій ситуації слід уникати зведення процесу соціально-економічної еволюції до економічного зростання, виміряного єдиним агрегованим показником. У своєму конструктивному варіанті політика наздоганяючого розвитку повинна забезпечити структурно-технологічну і соціальну модернізацію національної економіки, тобто не тільки високу динаміку «фізичних обсягів», а й насамперед високий темп якісних перетворень.

На сьогодні моніторинг тенденцій соціально-економічного розвитку України вже сформувався як специфічний вид прикладних аналітичних досліджень. Можна констатувати, що в цій діяльності застосовуються як спрощені підходи, що зводяться по суті до малозмістовного коментування офіційних звітних даних, так і підходи, в межах яких змістовна інтерпретація статистичних даних ґрунтується на авторських моделях. При цьому відмінності в авторському баченні сутності процесу соціально-економічного розвитку, так само як і деякі обмежувальні умови реалізації дослідження, знаходять своє відображення у відмінностях його вихідного змістовного контексту (наприклад, у результатах вибору тих аспектів соціально-економічного розвитку, які в явному вигляді будуть у ньому представлені), а отже, й у відмінностях, що зумовлюються цим контекстом критеріїв оцінки аналізованих показників [4].

Мета даного дослідження полягає в ідентифікації проблем змістовної оцінки, інтерпретації традиційних агрегованих (макроекономічних) показників економічної динаміки. Поглиблення змістовного контексту обговорення поточного стану національної економіки за допомогою розширення спектра інтерпретаційних можливостей, привнесення в суспільну свідомість нових критеріїв оцінки сьогодні видається найбільш знаковим напрямом розвитку цього виду дослідницької діяльності.

Нижче представлено логіку переходу від тривіальних до більш складних і водночас більш адекватних логічних побудов, що розкривають неоднозначність процесів соціально-економічного розвитку, об'єктивну складність завдання інтерпретації індикаторів, що його описують.

Як приклад розглянемо проблему змістовної інтерпретації підсумків соціально-економічного розвитку, якщо ці підсумки виражаються обсягом і динамікою ВВП.

В період з 1990 по 1995 рік, коли національні рахунки ще обчислювалися у рубльовому еквіваленті, за фактом у вартісному

еквіваленті спостерігалось суттєве зростання валового внутрішнього продукту, проте в умовах гіперінфляції, яка галопуючими темпами розвивалась на теренах пострадянського простору, ці показники були неадекватними й у відсотковому відношенні показують, що ВВП країни зменшився вдвічі.

Протягом останніх п'яти років економічний розвиток України відзначається позитивною тенденцією до зростання основних макроекономічних показників. Однак у 2009 індекс фізичного обсягу валового внутрішнього продукту становив лише 85,2% рівня 2008, що пов'язано, головним чином, із системними наслідками світової фінансово-економічної кризи. 2008 рік, що знаменується початком кризових процесів, характеризується ще певним нарощуванням основних соціально-економічних показників, забезпечивши приріст валового внутрішнього продукту на 2,3% [3]. Водночас неефективність проведених реформ та невдало обраний курс ринкових перетворень яскраво підтверджуються статистичними даними, які свідчать, що за будь-якої влади при різних застосовуваних інструментах до 2010 року (тобто за 20 років) не вдалося вийти на рівень 1990 року за показником валового внутрішнього продукту. Це свідчить не лише про неефективність заходів реформування, а й про недовір'я інститутів, що функціонують у країні (табл. 1).

Поряд з ретроспективною динамікою ВВП певні можливості для якісної оцінки підсумків економічного розвитку забезпечують процедури міждержавних зіставлень. Так, зіставлення темпів ВВП в Україні з аналогічними показниками інших країн (або їх груп) дають змогу отримати уявлення про відносну динаміку економічного розвитку України.

Для початку відстежимо тенденції зростання ВВП у країнах СНД за період 1990-2009 років. Загальна динаміка свідчить, що за цим показником Україна відстає від усіх країн СНД. Навіть у кризовий 2009 темпи падіння ВВП згідно з даними Державного комітету статистики України були найвищими (84,2%

рівня 2008 року). При цьому у Вірменії цей показник склав 85,8%, Молдові – 93,5%. Казахстан та Киргизстан наростили показники ВВП (на 1,2% та 2,3% відповідно порівняно з 2008 роком) (табл. 2).

Порівнюючи рівень зростання валового внутрішнього продукту у 1992-1999 роках з розвиненими країнами світу, варто відзначити загальну динаміку до погіршення в Україні (табл. 3).

Зокрема, лише Болгарія та Румунія у 1999 році забезпечили обсяг ВВП менший від рівня 1990 року (73% та 81% відповідно). Інші країни розвивалися прискореними темпами. Серед найбільш прогресивних

У роботі розглянуто проблеми змістовної оцінки, інтерпретації традиційних агрегованих показників економічної динаміки. Поглиблено змістовний контекст обговорення поточного стану національної економіки за допомогою розширення спектра інтерпретаційних можливостей, виявлено перешкоди на шляху прогресивних інституційних змін, обґрунтовано необхідність створення нових ринкових інститутів.

We consider the problem of content evaluation, an interpretation of the traditional aggregate indicators of the economic dynamics. The meaningful context of the discussions the current state of the national economy by expanding the range of possibilities interpretation is extended, the obstacles on the way of the progressive institutional changes are revealed, the necessity of creating the new commercial institutions is founded.

Таблиця 1. Показники динаміки ВВП в Україні за 2006-2010 роки*

* Складено автором за даними
Державного комітету статистики України [6]

Показник	ВВП у фактичних цінах	ВВП у розрахунку на одну особу	Індекс фізичного обсягу ВВП	Індекс фізичного обсягу ВВП у розрахунку на одну особу	Індекс фізичного обсягу ВВП
	млрд. крб.	крб.	% до попереднього року	% до попереднього року	% до 1990 року
1990	167	3			
1991	299	6	91,3	91,1	91,3
1992	5033	97	90,1	89,8	82,3
1993	148273	2842	85,8	85,7	70,6
1994	1203769	23184	77,1	77,4	54,4
1995	5451642	105793	87,8	88,5	47,8
	млн. грн.	грн.	% до попереднього року	% до попереднього року	% до 1990 року
1996	81519	1595	90	90,7	43
1997	93365	1842	97	97,8	41,7
1998	102593	2040	98,1	98,8	40,9
1999	130442	2614	99,8	100,6	40,8
2000	170070	3436	105,9	106,7	43,2
2001	204190	4195	109,2	111,1	47,2
2002	225810	4685	105,2	106,3	49,7
2003	267344	5591	109,6	110,5	54,4
2004	345113	7273	112,1	113	61
2005	441452	9372	102,7	103,5	62,7
2006	544153	11630	107,3	108,1	67,3
2007	720731	15496	107,9	108,6	72,6
2008	948056	20495	102,3	102,9	74,2
2009	913345	19832	85,2	85,6	63,3
2010	1094607	23910	104,2	102,6	76,2

Таблиця 3. Індекс валового внутрішнього продукту порівняно з 1990 роком

*Складено автором за даними Державного комітету статистики України [6]

Інші країни світу, у % до 1990 року*						
	1992	1995	1996	1997	1998	1999
Україна	82	87,8	43	42	41	41
Австралія	101	116	121	126	132	135
Бельгія	103	107	108	111	115	117
Болгарія	83	84	75	69	72	73
Данія	103	110	113	117	12	124
Італія	102	106	107	109	110	111
Канада	99	108	109	113	117	122
Нідерланди	104	111	114	119	123	128
Німеччина	105	108	109	112	115	117
Норвегія	106	120	126	131	133	135
Польща	95	112	118	126	132	138
Румунія	79	90	93	87	83	81
Об'єднане Королівство	98	107	109	113	115	118
США	102	111	115	119	124	129
Туреччина	107	117	125	135	138	131
Угорщина	85	89	90	94	99	103
Фінляндія	90	97	101	107	112	116
Франція	102	105	107	109	113	116
Швеція	97	102	104	105	108	113
Японія	105	107	112	113	109	110

Таблиця 2. Індеси обсягу ВВП країн СНД, у % до попереднього року*

* Складено автором за даними Державного комітету статистики України [6]

Рік	Країни СНД, у % до попереднього року										
	Україна	Азербайджан	Білорусь	Вірменія	Казахстан	Киргизстан	Молдова	РФ	Таджикистан	Туркменістан	Узбекистан
1992	90,1	77,4	90,4	58,2	94,7	86,1	...	81	88,9
1995	87,8	89,6	106,9	91,8	94,6	98,4	62	87,6	...	99,1	
1996	90,0	101,3	102,8	105,9	100,5	107,1	94,1	60	83,3	...	101,7
1997	97,0	105,8	11,4	103,3	101,7	109,9	101,6	61	101,7	...	105,2
1998	98,1	110,0	108,4	107,3	98,1	102,1	93,5	58	105,3	...	104,4
1999	99,8	107,4	103,4	103,3	102,0	103,7	96,6	95,9	103,7	...	104,4
2000	105,9	111,1	105,8	105,9	109,8	105,4	102,1	110	108,3	105,5	104,2
2001	109,2	109,9	104,7	109,6	113,5	105,3	106,1	105,1	109,6	104,3	104,5
2002	105,2	110,6	105	115	109,8	100	107,8	104,7	110,8	100,3	104,2
2003	109,6	111,2	107	114	109,3	107,0	106,6	107,3	111,1	103,3	104,4
2004	112,1	110,2	111,4	105,5	109,6	107,0	107,4	107,2	110,3	104,5	107,7
2005	102,7	126,4	109,4	113,9	109,7	99,8	107,5	106,4	106,7	113,0	107,0
2006	107,3	134,5	110	113,2	110,7	103,1	104,8	107,7	106,6	111,4	107,3
2007	107,9	125,1	108,6	113,7	108,9	108,5	103	108,1	107,6	111,6	109,5
2008	102,3	110,8	110	106,9	103,3	108,4	107,8	105,6	107,9	109,8	109,0
2009	84,2	109,3	...	85,8	101,2	102,3	93,5

Таблиця 4. Індекс валового внутрішнього продукту, % до попереднього року*

*Складено автором за даними Державного комітету статистики України [6]

Країни	Інші країни світу, у % до попереднього року*									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,3	7,9	2,3	-15,2
Австрія	3,7	0,5	1,6	0,8	2,5	2,5	3,5	3,5	2,0	-3,6
Бельгія	3,7	0,8	1,4	0,8	3,2	1,8	2,8	2,9	1,0	-3,0
Болгарія	5,4	4,1	4,5	5,0	6,6	6,2	6,3	6,2	6,0	...
Данія	3,5	0,7	0,5	0,4	2,3	2,4	3,4	1,7	-0,9	-0,4
Італія	3,7	1,8	0,5	0,0	1,5	0,7	2,0	1,5	-1,3	-5,0
Канада	5,2	1,8	2,9	1,9	3,1	3,0	2,9	2,5	0,4	-2,6
Нідерланди	3,9	1,9	0,1	0,3	2,2	2,0	3,4	3,6	2,0	-4,0
Німеччина	3,2	1,2	0,0	-0,2	1,2	0,8	3,2	2,5	1,3	-4,9
Норвегія	3,3	2,0	1,5	1,0	3,9	2,7	2,3	2,7	1,8	-1,6
Польща	4,3	1,2	1,4	3,98	5,3	3,6	6,2	6,8	5,0	1,7
Румунія	2,4	5,7	5,1	5,2	8,5	4,2	7,9	6,3	7,4	-7,1
Об'єднане Королівство	3,9	2,5	2,1	2,8	3,0	2,2	2,9	2,6	0,5	-4,9
США	4,1	1,1	1,8	2,5	3,6	3,1	2,7	2,1	0,4	-2,4
Туреччина	6,8	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7	0,9	...
Угорщина	4,9	4,1	4,4	4,3	4,9	3,5	4,0	1,0	0,6	-6,3
Фінляндія	5,3	2,3	1,8	2,0	4,1	2,9	4,4	4,9	1,2	-7,8
Франція	3,9	1,9	1,0	1,1	2,5	1,9	2,2	2,4	0,2	-2,6
Швеція	4,5	1,3	2,5	2,3	4,2	3,2	4,3	3,3	-0,4	-5,1

варто виділити Польщу (138% від рівня 1990), Австралію (135%), Норвегію (135%), Туреччину (131%) та інші.

Аналізуючи дані з 2000 року, варто вказати на прискорений розвиток в Україні та вихід її на нову траєкторію економічного зростання. Темпи зростання ВВП переважають в середньому більшість країн світу (табл. 4).

На думку аналітиків, загалом відновлення передреформеного (1990 рік) рівня відставання абсолютного обсягу душевого ВВП України від аналогічного показника розвинутих країн може бути результатом економічного зростання із середньорічним темпом не нижче 6-7%. При цьому відносно відставання від розвинутих країн скоротиться із 71% в 2000 році до 30-26% в 2020 [2].

Накопичені в попереднє десятиліття масштаби відставання в рівнях економічного розвитку роблять перехід до динамічного економічного зростання імперативом економічної політики. При цьому нормативні оцінки темпів зростання дозволяють інтерпретувати поточну економічну динаміку як відповідну або невідповідну практичній реалізації даного варіанту наздоганяючого розвитку.

Проблеми розглянутих вище підходів визначаються тим, що їхній дуже спрощений змістовний контекст явно або неявно зводить багатовимірний, багатоаспектний процес соціально-економічного розвитку (точніше соціально-економічної еволюції, оскільки категорія «розвиток» містить в собі апріорну позитивну оцінку змін, які відбуваються, що не завжди відповідає підсумкам їх розгляду з точки зору різних критеріїв) до економічного зростання, яке вимірюється «одномірним», агрегованим показником.

Прямим наслідком є ототожнення періодів позитивного розвитку з періодами високих темпів зростання ВВП, а кризових – з періодами негативних темпів. Економічний розвиток визначається як явище аналогічне (подібне) забігу на невизначено довгу дистанцію, яку необхідно подолати за мінімальний час. Якщо не визначено ні довжини дистанції, ні конкретних координат фінішу (тобто не сформульовано змістовних орієнтирів розвитку), швидкість руху, темпи зростання виходять на перший план, набувають значення важливих (а іноді й самодостатніх) індикаторів успішності бігу. Проте в реальності, на побутовому рівні, на рівні розгляду процесів соціально-економічного розвитку швидкість (темп) має аж ніяк не більше значення для успіху, ніж раціональний вибір ланцюга та напрямів руху, конкретного маршруту прямування (цільових установок і бажаної траєкторії розвитку), а також факторів, що лежать в його основі (випадкових, кон'юнктурних або керованих, що мають незначний або стратегічний потенціал) і способів їх системної інтеграції в рушійному механізмі (політики мобілізації наявного економічного потенціалу факторів для досягнення цільових орієнтирів).

Важливим напрямом інтерпретації економічної динаміки є оцінка темпів економічного зростання з точки зору того, яку роль у визначенні його підсумків відіграли випадкові й «невипадкові» чинники (відповідно, з одного боку, некеровані державою коливання світової та національної економічної кон'юнктури – наслідки політичних та військових конфліктів, соціальних конфліктів, наприклад, страйків, змін у природних умовах, а з другого – невипадкові фактори, тобто фактори, які цілеспрямовано формуються засобами економічної політики). Це дозволяє зіставити окремі періоди економічного розвитку за якістю «внутрішньої структури» темпів зростання. Якщо темпи зросли за рахунок впливу випадкових сприятливих кон'юнктурних обставин, то немає реального приводу для оптимістичних висновків у термінах «прискорення темпів». У цьому контексті позитивно має сприйматися збільшення внеску факторів, що відносяться до елементів стаціонарного механізму розвитку національного господарства [5].

Складний і нетривіальний характер процесів соціально-економічного розвитку, неадекватність його ототожнення з економічним зростанням можна проілюструвати як на побутовому рівні, так і в контексті професійних логічних побудов, що відносяться до економіки в цілому або окремих аспектів процесу відтворення.

Побутова аналогія полягає в тому, що розглянута підміна еквівалентна, тобто може бути настільки ж помилковою, як і зведення широкого спектра

показників, що характеризують багатоаспектний процес розвитку дитини до одного з них, – динаміки її ваги. Якщо на початковому періоді життя дитини динаміка її ваги може бути прийнята в якості досить показової змінної, а її моніторинг – як джерело важливої інформації про хід процесів розвитку дитини, то в міру виходу зі стану дитинства приріст ваги об'єктивно відходить на другий план, а в житті дорослого спостерігається вже не позитивна кореляція динаміки ваги з іншими параметрами людського розвитку, а, швидше, негативна або нульова. Аналогічно, у житті «молодої» економіки (наприклад, нової галузі, нового ринку товарів або послуг) високі темпи зростання «фізичних» обсягів виробництва є достатнім свідченням економічного здоров'я. Однак після досягнення певного насичення потреб параметри економічного здоров'я відповідного об'єкта зумовлюються темпом якісних змін, ходом процесів технологічної та інституційної модернізації, які, як правило, не знаходять адекватного відображення в динаміці обсягів.

Вітчизняна економічна історія (останніх тридцяти років СРСР) містить яскравий приклад того, наскільки значущим є розмежування понять зростання і розвитку в практиці економічного аналізу і в процедурі розробки політики (стратегії) соціально-економічного розвитку. Мова йде про невтішні для СРСР підсумки його «економічного змагання» зі США, які цілком можуть бути представлені у вигляді логічного парадоксу. У період з 1960 по 1990 роки співвідношення загальних обсягів ВВП цих двох країн залишилося практично незмінним, незважаючи на те, що темпи приросту ВВП у СРСР значно (в середньому в 1,5-2 рази) перевершували аналогічний показник США. У межах спрощеного формального підходу перевищення темпів приросту ВВП СРСР («чисельника» розглянутого співвідношення) над темпами приросту його «знаменника» (ВВП США) повинно було б з неминучістю приводити до зростання цього дробу з 0,65 до рівня близького до 2, що інтерпретувалося б як факт швидкого вирівнювання масштабів економік, які зіставляються, а потім і майже двократного випередження економікою СРСР економіки США за цим показником. На протипагу цьому, результати прямих порівнянь обсягів ВВП цих двох країн, що проводяться в рамках програм міжнародних зіставлень, свідчили, що економіка СРСР досить незначно наблизилася за цим показником до економіки США, а з урахуванням допустимих похибок можна розглядати їх співвідношення як практично незмінне, що перебуває в інтервалі 65-70%. Альтернативним варіантом формулювання цього парадоксу є теза про те, що 3,2% середньорічного приросту обсягів ВВП економіки США були еквівалентні 5% приросту ВВП СССР [7].

Одним зі способів вирішення цього парадоксу є гіпотеза, що центральне статистичне управління СРСР систематично завищувало темпи економічного зростання, а в межах міжнародних зіставлень це завищення усувалося. Така гіпотеза не тільки має право на існування, а й здатна зняти, як мінімум, частину логічних протиріч. При такому припущенні висновки, які можна було б отримати в контексті розглянутої нами проблеми змістовної інтерпретації темпів економічного зростання, звелися б до констатації необхідності вдосконалення системи державної статистики, а отже, й до установки на виявлення «політично обумовленої» компоненти статистичної звітності в цілому і темпів зростання ВВП зокрема. Цей напрям досліджень відповідає вже сформульованій вище установці на аналіз «внутрішньої» структури темпів зростання макроекономічних показників, на виявлення вкладів різних факторів (тепер включаючи і політичну «зміщеність» статистичних вимірів).

Разом з тим можна запропонувати й інше пояснення (з економічної точки зору, більш змістовне). В його основу можна покласти дві об'єктивні обставини. По-перше, індекси фізичного обсягу не в змозі адекватно врахувати якісні аспекти економічної динаміки, занижуючи темпи зростання виробництва, коли домінуючим процесом є не власне «фізичне» зростання, а різноманітні

структурні зрушення. По-друге, процедура кожного із зіставлень СРСР і США за обсягом ВВП ґрунтується на поточних даних (і цінових пропорціях) еталонної країни (тобто або США, або однієї з європейських країн, але не СРСР). Це означає, що пропорції в обсягах ВВП, отримані при будь-яких двох процедурах міжнародних зіставлень, змінюються під впливом змін не тільки обсягів і структури виробництва, а й цінових пропорцій (зокрема, обміну різних товарів).

При таких міжнародних порівняннях ставиться і вирішується (хоч і на основі далеко не бездоганних методик) завдання врахування відмінностей в якості товарів країн, які порівнюються, а також і в товарній структурі виробництва. Це знаходить своє відображення, по-перше, в тому, що в разі рівності «фізичних» обсягів виробництва товарів, які відносяться до розглянутої товарної групи (наприклад, легкових автомобілів) одна з країн може отримати істотно вищу вартісну оцінку обсягів виробництва з урахуванням більш високої якості її товарів. І це незважаючи на те, що в межах національних статистичних вимірювань швидке нарощування обсягів виробництва низькоякісних автомобілів могло робити істотний позитивний внесок у макроекономічну динаміку першої країни, а в другій виробництво високоякісних автомобілів могло стагнувати, тобто, як мінімум, не було чинником прискорення темпів. По-друге, високий позитивний вплив сировинних галузей на темпи зростання національної економіки, що відображені в національній системі цін, може змінитися суттєво меншим або навіть негативним внеском у межах міждержавних зіставлень, якщо за час, що минув між двома зіставленнями, ціни на ці види продукції в еталонній країні мали тенденцію до відносного зниження.

Як свідчать дані про динаміку цін у світовій торгівлі, в 1996 році порівняно з 1980 індекс експортних цін щодо всіх товарів склав 22%, спостерігалось відносне здешевлення продовольства (92%) і палива (66%), тоді як відносні ціни на готові вироби зростали випереджаючими темпами (152%), у тому числі на машини та обладнання – 176% [6].

Повертаючись до інтерпретації підсумків економічного змагання СРСР і США, можна стверджувати, що у розглянутий період ціни на первинні сировинні ресурси зростали в цілому значно повільніше від цін на продукцію обробної промисловості, на послуги. Країни-лідери технологічного розвитку забезпечували собі додатковий дохід у сфері зовнішньої торгівлі («технологічну» ренту), обмінюючи товари з високою часткою доданої вартості на сировину і продукцію перших «переділів». У результаті агрегат товарів і послуг, вироблених в економіці СРСР, що характеризується стабільно високою часткою сировинних товарів, із плином часу отримував відносно меншу вартісну оцінку в системі цін, що сформувалася у світовій торгівлі та / або на ринках промислово розвинених держав. Відставання в темпах структурної перебудови економіки СРСР, в підвищенні її ефективності, в розширенні виробництва якісної, наукоємної продукції з неминучістю виявлялося в процедурах міждержавних зіставлень і знаходило своє вираження у відносному зниженні вартісних оцінок мікроекономічних показників обсягів виробництва, тобто в істотному уповільненні темпів їх приросту (приблизно до 3%) порівняно з результатами оцінювання в національній системі цін (відповідно 5%). Навпаки, практично не піддається вимірюванню в межах національних статистичних процедур значна якісна компонента економічного зростання в США, яка при переході до міжнародних зіставлень отримала адекватну вартісну оцінку і дозволила нівелювати відставання від СРСР на 2 процентних пункти в середньорічних темпах приросту «фізичних» обсягів виробництва

Таким чином, конструктивна стратегія наздоганяючого розвитку повинна ґрунтуватися на концепції структурно-технологічної та соціальної модернізації національної економіки, що забезпечує не тільки високу динаміку «фізичних обсягів», а й насамперед високий темп якісних перетворень, значний склад

якісної компоненти економічного зростання, тобто ситуацію, коли реальний економічний розвиток, що виявляється в процедурах міжнародних зіставлень, є динамічнішим за економічне зростання, вимірюване в національній системі координат.

Таким чином, можна зробити певні висновки:

- «економічне зростання» в термінах агрегованих макроекономічних показників не тотожне «економічному розвитку»;
- зростання макроекономічних агрегатів є досить спрощеною кількісною характеристикою тих змін, які відбуваються в економіці й суспільстві;
- зростання ВВП не має бути самоціллю;
- різні за своїм змістом сценарії розвитку можуть породжувати дуже подібні траєкторії обсягів ВВП.

У сучасній ситуації, з огляду на критичне стиснення масштабів економіки України, імператив економічного зростання актуалізується як абсолютна настанова на зростання ВВП. При цьому змістовний контекст дискусій з проблем економічного зростання істотно звужується, втрачає безліч істотних деталей. Цілоком позитивно сприймаються кон'юнктурні можливості нарощування обсягів виробництва, які відповідають уявленням про пріоритети соціально-економічного розвитку в середньостроковій і довгостроковій перспективі. Тенденція до абсолютизації значення темпів зростання агрегованих макроекономічних показників природним чином долається в дослідженнях із середньострокового і довгострокового прогнозу, в межах яких економічний розвиток розглядається як зміна положення країни в багатовимірному соціально-економічному просторі, який, окрім власне економічного, має й інші виміри (наприклад, демографічні – тривалість життя населення, тенденції зміни народжуваності і смертності; екологічні – зміна стану природного середовища; медико-демографічні – інтегральні характеристики стану здоров'я населення; геоекономічні – зміна місця країни в системі світогосподарських зв'язків) [1].

У контексті середньострокового і довгострокового прогнозу економічний розвиток та економічне зростання, що його відображає, постають не як негативна тенденція нарощування обсягів виробництва й споживання, а як закономірна зміна цілей, факторів, ресурсних обмежень, механізмів функціонування, типів добробуту тощо. Це означає, що основним завданням концепції «наздоганяючого розвитку» має стати не просто максимізація темпів економічного зростання, а досягнення високих темпів реального наближення до кращого способу майбутнього за підмножиною його найбільш важливих, пріоритетних характеристик, рух до нових якісних результатів.

Таким чином, замість аморфної політики переходу до «анонімного» економічного зростання (з невизначеним механізмом, розмитими цільовими установками) має бути розроблено концепцію формування необхідних і достатніх умов бажаної соціально-економічної еволюції. У рамках відповідного сценарію темпи зростання ВВП (або будь-якого іншого макроекономічного показника) будуть природним наслідком особливостей реалізованого варіанту економічної політики, лише як один з аспектів його розгорнутої характеристики, але підсумки розвитку будуть сформульовані на іншому, більш змістовному рівні, на якому був обґрунтований вибір цілей та механізмів їх реалізації.

Зіставлення лише темпів зростання ВВП не дозволяє дати відповідь на запитання, відповідно до якого сценарію здійснюється економічний розвиток. Для встановлення міри відповідності фактичної та бажаної траєкторії розвитку необхідно перейти на рівень істотно більш дезагрегованих прогнозно-аналітичних побудов [2].

Концепція «наздоганяючого розвитку» повинна бути сформульована в явному, розгорнутому вигляді. При цьому слід звернути особливу увагу на

необхідність критичного переосмислення самої вихідної парадигми, що неявно постулює раціональність економічної гонитви за лідером, достатність цільових настанов, що піддаються обґрунтуванню в цьому змістовному контексті. Ця парадигма не повинна бути підставою для підміни процедури активного цілепокладання пасивним вибором наслідувального, несамостійного, вторинного (уже пройденого країнами-лідерами) шляху розвитку. Це означає, що при розробці соціально-економічної стратегії слід ґрунтуватися не стільки на виявленні історичних стереотипів, повторенні логіки та етапів становлення економік країн - лідерів економічного розвитку, скільки на певній унікальній концепції розвитку, яка передбачає формування специфічної, але разом з тим конкурентоспроможної національної моделі добробуту, моделі технологічної та соціальної модернізації, що враховує особливості передісторії, забезпеченість країни різними економічними і природними ресурсами.

У цьому випадку фактичні показники економічної динаміки можуть бути зіставлені з тими показниками, які відповідають прийнятій стратегії соціально-економічного розвитку в перспективі. Ця процедура передбачає наявність подібних розробок у галузі соціально-економічної політики й оцінок можливих підсумків її практичної реалізації. Саме така процедура зіставлення може бути прийнята як найбільш змістовна (при її порівнянні з перерахованими вище). Але вона передбачає наявність розробленого урядом і прийнятого суспільством варіанту (сценарію, стратегії) розвитку національної економіки.

Наукове співтовариство протягом багатьох років шукає пояснення витоків і передумов високоєфективного економічного розвитку. Перехід до ринкової економіки викликає неминучі інституційні зміни, необхідність створення нових ринкових інститутів. Ці проблеми надзвичайно актуальні та маловивчені.

Інститути, забезпечуючи агентів необхідною інформацією, сприяють формуванню сумісних одне з одним очікувань, що обумовлюють координацію їх дій і досягнення взаємовигідних результатів. У цьому випадку інститути як набір правил мають властивість самодостатності, добровільності дотримання, що не потребує зовнішнього органу, який забезпечує дотримання встановленого правила.

Роль інститутів в економічному житті надзвичайно велика. Вони зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя. Вони організують взаємовідносини між людьми, визначають і обмежують набір альтернатив в економічній поведінці, які є у кожної людини. Інститути включають у себе всі форми обмежень, створених людьми для того, щоб надати порядок людським відносинам.

У XX ст. трансформація економічних інститутів здійснювалася найчастіше в результаті реформ, тобто цілеспрямованих заходів, що відбуваються за певним планом. Реформи генерують потік інституційних інновацій, частина яких виявляється здатною до розвитку в їх задуманому варіанті, інша частина реалізується в деформованому вигляді, третя – швидко відмирає. Стратегія реформ останніх десятиліть спиралася на методологію інституціональної економіки, використання інструментів інституційного аналізу, що відрізняються включенням неекономічних факторів, таких як «кредит довіри уряду». У сучасних емпіричних роботах активно використовувалися нові індекси, що характеризують інституційну структуру економічної системи – індекс лібералізації, корупції, політичної свободи.

Поряд зі значною кількістю публікацій, присвячених конкретним проблемам реформування економіки, у ряді досліджень виявляються загальні закономірності процесу реформування, визначається інституціональний механізм і вектор інституційних змін.

Економічна політика в Україні в трансформаційний період здійснила негативний вплив на динаміку інституційних реформ, сприяючи відтоку

капіталу і розширенню неформальної економіки. У посткризовій економіці стандартна неокласична теорія виявилася нездатною дати адекватну відповідь на ті проблеми, які постали перед економікою України.

У сфері економічної політики вперше за весь період ринкової інституціоналізації в 2005 році намітилися реальні зрушення в бік соціальної орієнтації. Створення сприятливих умов для розвитку економіки на макрорівні без цілеспрямованої соціальної політики приводять у кращому випадку до повільного поліпшення стану населення, оскільки надбавки до заробітної плати, пенсій з'їдала інфляція. Проривом до створення соціально орієнтованої економіки можуть стати національні проекти в галузі охорони здоров'я, освіти, житлового будівництва і сільського господарства, проте їх реалізація вимагає відповідного інституційного проектування.

Пов'язаність економічної взаємодії через різні інститути здійснюється в інституційному середовищі, якому притаманна відносна переривчастість, що виявляється в окремому існуванні матеріальних об'єктів і систем, економічних суб'єктів і різноманітні структурних рівнів взаємодій, що змінюються залежно від змін щільності економічних відносин.

Загальною властивістю інституційного середовища, що виявляється на всіх структурних рівнях (нано-, мікро-, мезо-, макро-, мегаекономіка), є контроль за дотриманням норм і правил та їх відтворюваність, яка органічно пов'язана зі структурністю економічних систем, а також економічними і соціальними мережами та їх взаємозумовленістю. Стіійкість інституційного середовища є необхідною передумовою співіснування і взаємодії різних суб'єктів економічних відносин та елементів економічних систем.

Проведений аналіз інституційних змін та оцінка основних перетворень, що відбуваються в економіці України з початку 1990-х років, свідчать про те, що сучасний етап модернізації управління національною економікою характеризується активним пошуком моделі інституціоналізації, яка забезпечує інтенсифікацію процесів переходу до соціально-ринкового типу господарства, оскільки відповідно до інституційного підходу багатство (народів, фірм, окремих громадян) залежить не стільки від тих ресурсів, якими володіє відповідний суб'єкт, скільки від тих правил, за якими він може використовувати ці ресурси. Ці правила разом з механізмами примусу до їх виконання, тобто інститути, забезпечують зростання багатства суспільства, максимізацію вартості тоді, коли ресурси – шляхом добровільних обмінів – здатні перерозподілятися так, що опиняються там, де можуть бути використані найбільш ефективно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архиреев С.И. Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный трансакционный сектор экономики Украины / С.И. Архиреев // *Постсоветский институционализм*. – Донецк: Каштан, 2005. – С. 263-285.
2. Кіндзерський Ю. Институціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій / Ю. Кіндзерський // *Економіка України*. – 2007. – №1. – С. 4-13.
3. Кондрашова-Діденко В.І. Культурне укорінення сучасної кризи країнової економіки / В.І. Кондрашова-Діденко, Л.В. Діденко // *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць*. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – Вип. 19. – С. 56-62.
4. Roemer J. *Intergenerational Equity And Sustainability* / John Roemer, Kotaro Suzumura. – Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007. – 368 p. – ISBN: 0230007864.
5. World Trade Organization. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.wto.org/>
6. <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Офіційний сайт Державного комітету статистики України
7. www.me.gov.ua – Офіційний сайт Міністерства економіки України.